

Lise Lachmann og kjærligheten

Kulturhistorie gjennom kikkhull¹

Bjørn H.S. Kristiansen

kultur. akershus

Akershus fylkeskommune

E-post: bjorn.kristiansen@akershus-f.kommun.no

This article tells the tragic story of an upper-class woman who lived in Christiania between 1769-1823. The sources to Lise Lachmann's life are few and fragmentary, they only give a glimpse into what was a complex situation. Lise Lachmann married twice. The first marriage was arranged by her parents, while the second was a result of her own feelings. Lise Lachmann struggled throughout her life, and she emerges from the material as an individual in changing social positions and roles. An important source for this story is the memoirs of Conradine Dunker who, in addition to a sharp memory, suffered a fate not too different from Lise Lachmann's. Both women embraced the new ideas on love and tried to put them into life by marrying the one they loved and against the wish of their parents. In a culture there is room for a certain degree of individual freedom to stretch the limits of the norms, but it is not permissible to trespass them. Lise Lachmann went beyond what could be accepted while Conradine Dunker did not. Both of them, however, paid a high price for their love.

Nøkkelord:

*Fornuftsekteskap,
Kjærlighetsekteskap,
Familien Lachmann,
Conradine Dunker,
Overskridelse av
normer*

Lise Lachmann levde i Christiania på slutten av 1700-tallet og begynnelsen på 1800-tallet. Dette var en brytningstid hva kjærlighet og ekteskapsinngåelse angikk. Idealet hadde vært at fornuften skulle råde over følelsene, men på slutten av 1700-tallet ble det i stadig større grad godtatt at følelsene burde ligge til grunn når ekteskap skulle inngås (Telste 1999:449).

Den gamle "fornuftige" måten å inngå ekteskap på skjedde i hovedsak på grunnlag av økonomiske forhold, og ikke som følge av at partene var tiltrukket av hverandre (Giddens 1992:45). Som regel var det for-

eldrene eller familieoverhodene som fant fram til en passende partner til det gifteklare familiemedlemmet. Vurderingen skjedde ut fra hensyn til fastsettelse og utvikling av slektskapsforhold og for overdragelse av navn og gods til etterkommene. Avgjørende for et fornuftsekteskap var at det ble inngått en allianse mellom to med samme sosiale status (Foucault 1995: 117ff). Selv om ekteskapet var arrangert, spilte følelsene en rolle. Ektefellene var hverandres nærmeste, de delte seng, de hadde barn og de skulle holde sammen hele livet (jf. Kulturhistorien 1980:131f).

Kjærligheten som i mange tilfeller utviklet seg, var ofte kameratslig og knyttet til ektefellenes felles ansvar for å bestyre husholdet. Ved samvær ute blant andre skulle ektefolk behandle hverandre med respekt. Kyss og andre former for fysisk hengivenhet var sjelden å se i det offentlige rom (Giddens 1992:50).

Et kjærlighetsekteskap ble inngått på grunnlag av gjensidig kjærlighet mellom partene (Bjurman 1998:7). Dette var en ny oppfatning av kjærlighet som dukket opp og spredte seg mer eller mindre samtidig med romanen der den ble behørlig beskrevet (jf. Giddens 1992:46). Romanen ble veldig populær i løpet av 1700-tallet og oppnådde en enestående posisjon som sosialiseringsinstitusjon (Bjurmänn 1998:45). Den romantiske kjærligheten, som den også kalles, innebar forestillingen om den rette. Fant man fram til *den rette* fant man også nøkkelen til lykke. Den rette var en person som utfylte og komplementerte den andre på det individuelle plan, uten hensyn til samfunnmessige forhold. Ekte kjærlighet ble utløst ved første blick. Blikket utløste en intuitiv forståelse av at den andre hadde egenskapene som bandt partene sammen for resten av livet (Giddens 1992:47). Elementet av kjærlighet ved første blick var til forveksling lik en annen følelse som ikke var ny: den erotiske lidenskapen, kjent fra langt tilbake og sjelden godtatt i noe samfunn. Den erotiske lidenskapen var en altgjennomtrengende besettelse av den andre, og førte til at man forsømte den daglige orden og rutine. Den utløstes av tilfeldige møter uavhengig av rang og formue. I likhet med lidenskap kunne den romantiske kjærligheten slå ned som lyn fra klar himmel, og i starten snu opp ned på tilværelsen. Men det var en vesensforskjell mellom lidenskap og romantisk kjærlighet ved at kjærlighetssele-

mentet dominerte over den seksuelle glød. Mens lidenskapen handlet om tilfredsstillelse i øyeblikket, handlet den romantiske kjærligheten om et livslangt forhold og trofasthet. Den holdt fast ved og idealiserte den elskede. Et element i den romantiske kjærligheten var forestillingen om et utviklingsforløp hvor etablerte normer til en viss grad kunne overskrides i startfasen, men hvor parets utholdenhet bløtgjorde og overvant all motstand og til slutt ble kronet med sosial aksept (jf. Giddens 1992:52f).

Fornuftsekteskapet var tilpasset og vevet inn i eneveldets hierarkiske standssamfunn. Eneveldets ideologi var at samfunnet skulle være symmetrisk, hierarkisk og harmonisk (Löfgren 1984:194). Et viktig samfunnstrekk var en allestedsnærværende synliggjøring av menneskers status og tilhørighet gjennom en storstilet regelordning for høvisk, dannet og moralsk fremferd, for måten man kledde seg, arbeidet, bodde, giftet seg og ble begravet på (Sandmo 1998:23). Det var et finmasket samfunnsmaskineri som var lite innstilt på endringer, ikke minst hva kjærlighet og ekteskap angikk. Den nye kjærligheten ble lest om, sunget om og spilt på scenen, men kjærlighetsekteskapet fikk ikke umiddelbart innpass i det virkelige liv (Steinfeldt 1998). Romantikkens drømmende og fantasifulle karakter ble fra en rekke hold gjenstand for forakt og sett på som absurd og patetisk eskapisme (jf. Giddens 1992:52). Dens likhet med lidenskapen ble av mange sett på som en fare fordi den utfordret sentrale og etablerte prinsipper ved ekteskapet. Det var en tid fylt av motsetninger og paradokser. Følelsene fordrev ikke fornuften, men den nye tankegangen minsket den gamles betydning uten å avskaffe den (Foucault 1995). Holdningene til de nye tankene om kjærlighet og ekteskap var delte, motsigelsesfylte, og de kolliderte

både i samfunnet og de enkelte individene (Bjurman 1998:149). Grensene mellom det akseptable og det uakseptable var i forandring; dette og mer til fikk Lise Lachmann erfare.

Lise Lachmann har etterlatt seg få spor. Det finnes ingen portretter eller eiendeler etter henne. Hun er imidlertid omtalt i kapitlet *XVIII Conferenceraad Lachmann og hans Døttre* fra Conradine Dunkers erindringer *Gamle Dage*. Ellers figurerer Lise Lachmann i skifteprotokoll nr. 15 fra Aker fogderi² hvor hun er hovedarving i et arveoppgjør på Tøyen gård. Her bodde hun noen få år, og bygningen står fremdeles. Utover dette finnes oppføringer i kirkebøker, i en militær offisersoversikt og i noen avisannonser. Kildene knytter seg til ulike faser i Lise Lachmanns liv. Hovedhuset på Tøyen og arveoppgjøret gir oss et innblikk i hennes verden da hun var gift første gang og på topp i sosialt henseende. Fortellingen fra Conradine Dunker nevner Lise Lachmanns ungdom og første ekteskap, men handler mest om hva som hendte etter at hun traff Carl Hummel, hennes andre ektemann. Materialet er sparsomt og formidler på ingen måte totaliteten i hennes liv. Kildene er bare kikkhull, eller små glimt inn til noe som var en kompleks og mangefasettert virkelighet. Min metode ble å nærlese det lille som fantes i håp om å få øye på mer.

Før Lise Lachmanns kjærlighetshistorie berettes, vil artikkelen kort stoppe opp ved hennes verden da hun var magistratspresidentens kone. Hensikten er å vise kontrastene i Lise Lachmanns liv. Det er når vi vet hva hun gikk fra at vi forstår prisen hun betalte og dramatikken og motet i hennes valg. Helt til slutt i artikkelen er det på sin plass å kikke forfatteren Conradine Dunker nærmere i kortene. Hva kan det komme av at hun viet Lise Lachmann oppmerksomhet i boken?

Lise Lachmanns historie

Lise Lachmann (1769-1823) ble født i Smålenene, antakeligvis i Fredrikstad, hvor faren var amtmann inntil de flyttet til Christiania i 1781 (Dunker 1909:451, Ovenstad 1948). Lachmannfamilien var en god og fornem embetsmannslekt som gjennom 1700-tallet tilhørte det øvre sosiale sjikt i Christiania/Aker. Foreldrene var konferensråd Henrich Lachmann og Magdalena Schnell (LACH, Raft 1981).³ De fikk fire døtre og Lise var den eldste. Hennes egentlige navn var Else Dortha Margarethe Lachmann, men hun ble kalt og omtalte seg selv som Lise. Faren var ”meget høy, hadde et aristokratisk utvortes og en meget streng og stolt karakter”. Conradine Dunker sier at Lise lignet faren ”og var nesten ligesaa høi som han” (Dunker 1909:366). Som pike ble Lise sendt til København for å gå på en av de mange pikeskolene i byen. Med det skal vi forstå et sted der unge piker bodde en tid og fikk opplæring i hussysler og språk, fortrinnsvis fransk. De fikk også undervisning i musikk og litteratur. På disse skolene stiftet de unge pikene bekjentskap med den moderne romanen og mange ble meget betatt (Bjurman 1998:179). Det er rimelig å tro at Lise Lachmann under skoleoppholdet ble eksponert for de nye tankene om kjærlighet og ekteskap. Lises far var moderne i den forstand at han ga sin datter utdanning (Bjurman 1998:194), men han hadde også forståelse for hva som gjorde en datter til et godt parti på ekteskapsmarkedet. Opplysningstidens overklassehustruer skulle i tillegg til å administrere husholdet, også kaste glans over mannen ved å være husets gylne midtpunkt. Hun skulle kunne musisere, konversere om litteratur og være et dannet og behagelig menneske. Lachmann måtte skaffe døtrene denne kompetansen om han skulle få de giftet bort standsmessig. Med Lise lyktes Lachmann godt, for den 30.

desember 1790 ble hun ”copulered” med Fridrich Willhelm Willemsen, Etatsråd og Christianias magistratspresident (SLOTT).⁴ Willemsen eide bl.a. Tøyen gård og var ”en agtet, anset og formuende Mand” (Dunker 1909:366). Lise var 21 år og Willemsens kone nr. 2, mens han var 50 år. Ved dette ekteskapet ble Lise Lachmann en av de fremste fruene i byen, og Conradine Dunker peker på de sentrale kvalifikasjoner: høy stand, skjønnhet, åndfullhet og fint vesen (Dunker 1906:368).

Magistratspresidentens hustru

Ved ekteskapet gikk Lise Lachmann fra å være datter til å bli husfrue. Som nr. to på rangstigen i et overklassehushold hadde hun nådd lenger enn de fleste av sine medsøstre. Husholdet var en sammensatt og mangfoldig organisasjon og som husfrue hadde Lise Lachmann myndighet og ansvar over tjenerne: tre piker, to drenger og to gartnere (WILL). Flittig og årvåkent skulle hun føre oppsyn med matlaging, slakting, brygging, vask av sengeklær, linnet og tøy. Hadde de gjester måtte alle detaljer være på plass fra mat og borddekking til underholdning. Ekteparet Willemsen vekslet

mellom å bo inne i Christiania og på Tøyen gård ute på landet. Willemsen hadde kjøpt gården i 1776, og han hadde brukt mange penger på å modernisere den (Amundsen 1927; Berg 1968). Tøyen er en gård med historie tilbake til middelalderen, og den var på Lises tid den eneste adelig setegård i Aker, noe som tilførte den stor prestisje. Et gods på landet og den ”rurale tilværelsen” ble overalt sett på som et kjennetegn på adelig status (Scott 1995:20). Kunne man smykke seg med en gård utenfor byen, skaptessosiasjoner til gamle, tradisjonsrike familier med røtter tilbake til føydalsamfunnet.

På Tøyen lå alt til rette for det gode liv omgitt av familie og venner. Rommene lå i rekke, såkalt enfilade, med utsyn mot parken. Veggene var i rødt, gult, grønt, hvitt og blått, møblert med sittegrupper, kaffebord, skap, skrin, konsollbord og speil, lysekroner og kandelabre. Det fantes spill, lerkebur og instrumenter. Det var en verden av mahogni, marmor, forgylte detaljer, valnøtt, ibenholt, sjakaranda. Det bugnet av stoffer, det være seg ensfarvede, rutete eller stripete. De hadde sengeplasser og utstyr til å ta i mot gjester over lengre tid.

Fig 1: Tøyen gård anno 2000. Her bodder Lise Lachmann i årene 1790-1793. Foto: UiO

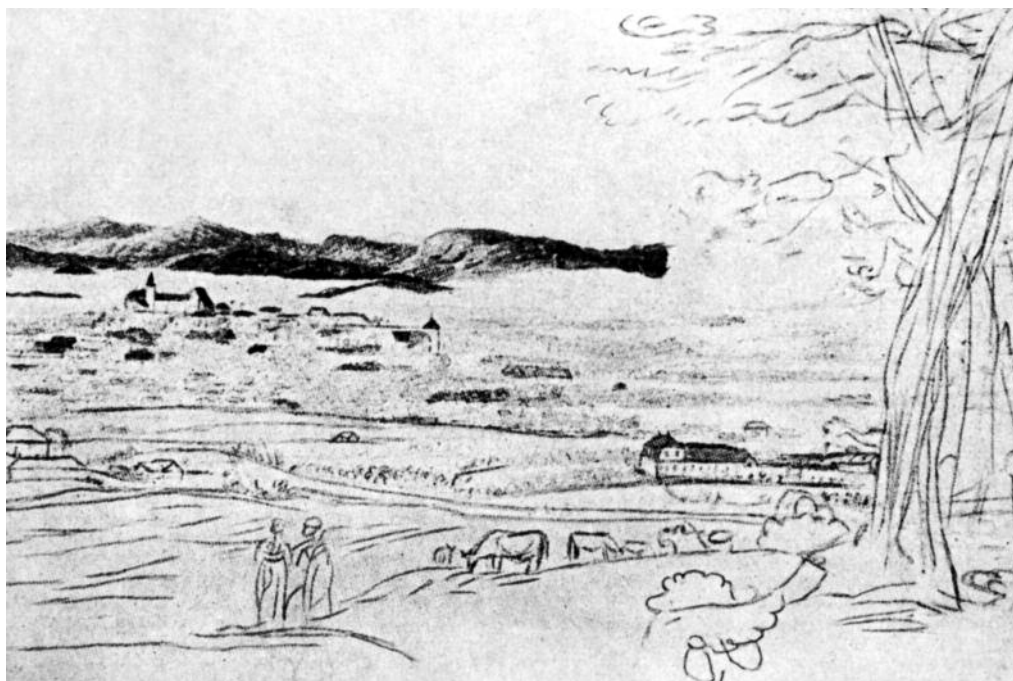

Fig 2: Tøyen gård og Christiania sett fra Keyserløkka. Detalj av prospekt etter tegning av Erik Paulsen 1788. (Sorø akademis bibliotek). Foto: UiO

De hadde egen visittstue om folk kom på dagsbesøk og alle de nødvendige rekvisitter for å stille i stand til traktering, selskapelighet og fornøyer (WILL).

Willemsen hadde vært gift før, men hadde ingen barn fra første ekteskap. Kort tid etter bryllupet ble Lise gravid og fikk datteren Anne. Bare to måneder etter fødselen var hun gravid igjen, men det barnet skulle han aldri få se (WILL). I juli 1792 fikk magistratspresidenten «inflammation i halsen» (Norsk Intelligenz-seddel n. 29 1792). Verken doktor Smincke eller stabskirurg Smidt kunne hjelpe, og Willemsen døde den 11. juli etter seks dagers sykeleie. I de to årene som fulgte måtte Lise avvikle gården og huset inne i byen for å betale alle regningene mannen hadde etterlatt seg. Boet var solvent og både hun og jentene, hun fikk en datter til, arvet en pen slump penger. Grunnen til at booppgjøret tok lang tid var at Willemsens økonomi var uoversiktlig og basert på kreditter. Fra høy og lav, fra fjern og nær, strømmet det inn

krav. De fleste var rettmessige, men det var en god del som prøvde seg⁵. Til å hjelpe seg hadde Lise bl.a. faren Henrich Lachmann. Conradine Dunker antyder at Henrich Lachmann var kranglevoren og stridig, og dette blir bekreftet av skifteforretningene. Han opponerte og trenerte så snart han hadde anledning, men det skal ikke stikkes under en stol at han gjorde en god jobb for å hjelpe datteren.

En vakker og rik enke

Som enke fikk Lise Lachmann sin sosiale status redusert, den økonomiske evnen ble betraktelig svakere, men hennes sosiale stilling var like fullt høy. Med sin bakgrunn og sine penger var hun sikret adgang til de øverste sirklene i Christiania. Hun var fremdeles ung og ingen ville blitt forundret om det meldte seg en passende frier. Med et "ja" kunne Lise Lachmann da ha gjenvunnet sin rang. Etter noen år begynte det å gå rykter om enkefruen: Hun ble sett dansende med løytnant Carl Hummel som tjen-

estegjorde i det ridende artilleriet.⁶ Han var verken fornem eller formuende, men hadde mange innflytelsesrike venner. Han hadde ry som en glimrende jeger og festkamerat, og tilhørte den lille eksklusive krets som Collett-familien hver høst inviterte til harejakt på Fladeby i Enebakk. Carl Hummel var likt av Bernt Anker for sine skuespiller-talenter, og han var likt av byens damer for sitt utseende og personlighet. Han lo av egen smerte, men gråt over andres ulykker, og flere ganger våget han livet for å redde andre. Hummel beskrives som en fengslende skikkelse med en pirrende ”sammensætning af Yderligheder og Contraster” (Dunker 1909). Enkefru Lise og løytnant Carl nøyde seg ikke bare med å danse. Man oppdaget at det gikk budbærere mellom deres hus og forholdet ble kjent. Enkefruen var fri og frank, men det var ikke løytnanten. Han var forlovet med jomfru Rynning på Kongsvinger.⁷ Ikke nok med at han allerede var forlovet, noen år tidligere hadde Hummel hjulpet sin venn Dr. Baumgarten⁸ som ønsket å gifte seg med en pike. Piken var villig, men hennes far ville ikke vite av forbindelsen. En kveld gikk hun tur i hagen, og på andre siden av gjerdet stod Hummel som løftet henne over. Så dro de til kirken hvor Dr. Baumgarten ventet med presten. Piken var Lises yngste søster Grethe.⁹ Man kan tenke seg hvordan konferensråd Lachmann tok imot nyheten om at hans eldste datter nå ville ha en mann som tidligere hadde vært med på å påføre ham krenkelser. Han kjempet imot med nebb og klør ”han truede endog med at bringe Kongen til å forbyde det” (Dunker 1909). Men det hjalp ikke, for Lise gikk til alters og ble fru Hummel.

Vi må gå ut fra at Lachmann hadde ordnet Lises første ekteskap, og det ligger i kortene at Lachmann var tilhenger av fornuftsekteskapet. Det vil si at ekteskap ble

brukt som strategi for å knytte forbindelser mellom prestisjegivende slekter og formuer. Carl Hummel var i så måte ikke noe passende parti for hans datter. I tillegg hadde Hummel opptrådt respektløst overfor Henrich Lachmann, som var eldre og stod over han på rangstigen. Datteren Lise derimot la tydeligvis andre kriterier enn farens til grunn hva hennes annet ekteskap angikk. Hun gikk i mot farens råd og bestemte selv: hun valgte en mann fra et lavere sosialt sjikt og uten formue. Dette var, som sagt innledningsvis, en brytnings-tid hva kjærlighet og ekteskap angikk. Sett mot denne bakgrunnen kan man anta at Lise Lachmann hadde et romantisk syn på ekteskap og kjærlighet.

Lise og Carl var sammen om et prosjekt som de må ha visst innebar sosial risiko. Lise må ha vært klar over at hun giftet seg under sin stand og at faren var imot forbindelsen. Carl Hummel på sin side var forlovet og ved å heve forbindelsen brøt han et løfte. Forlovelser var bindende, og opphevelsen svekket hans heder og krenket piken. At de våget å legge ut på prosjektet, betydde antakelig at de trodde deres romantiske lykke på sikt ville overvinne motstanden (jf. Giddens 1992:52f). Noe som kan ha fått Lise og Carl til å tro på sin sak, var at mange i deres samtid i teorien var for den romantiske kjærligheten. Dessuten hadde Lises søster vist at den lot seg gjennomføre i praksis. En annen forklaring kan søkes i Hummels nære forbindelser til de toneangivende kretser i byen. Det var bare et spørsmål om tid før løytnant Hummel ville klatre oppover samfunnsstigen med hjelp fra sine venner, og med det ville den sosiale avstanden mellom Lise og Carl også minske.

Kjærlighetsparet

Lise og Carl giftet seg 10. januar 1797 i Vår

Frelses kirke (DOM). Med dette mistet hun pensjonen hun hadde som enke. Kun søsteren Grethe og Dr. Baumgarten var tilstede under vielsen, mens foreldrene og resten av familien uteble. De to søstrene fikk sammenfallende skjebner. Faren hadde støttet dem og gitt dem utdanning, men begge endte opp med å skuffe ham. En manns ære berodde på at han hadde kontroll i sitt hus og over husholdets kvinner. Både Lise og Grethe utfordret faren på hans kontroll over dem ved å gjennomføre sin vilje på tvers av hans, og med dette satte de farens autoritet til side. Begge søstrene kom på kant med det etablerte og gav anledning til "megen Omtale" (Dunker 1909:370). Det er ikke rart at de under motgangen søkte sammen. Gjennom alliansen med hverandre demonstrerte de styrke vis-à-vis familiens utstøtelse. Slik det fortelles tyder mye på at de ikke var på talefot, men det sies ikke eksplisitt at det var brudd mellom Lise og foreldrene. Bare 23 dager etter Lises bryllup døde faren i under en tjenestereise

til København. Da arveoppgjøret tok til i foreldrenes hus på Nedre Foss gård den 20. februar 1797, var Lise og Grethe arvinger, sammen med moren og søsteren Ulrica (LACH). Faren hadde ikke gjort dem arveløse, til tross for de store uenighetene mellom dem.

Conradine Dunker forteller: "I det første Aar efter Bryllupet gik Fru Hummel ikke ud af sit Huus og modtog intet Besøg" (Dunker 1909:368). En diskret tilbaketrekning kunne ha blitt forstått som botsgang og skapt et inntrykk av sømmelighet, men det kom ingen på besøk. Det kan tyde på at Lise ble isolert, og dette svekket effekten av hennes strategi. Lises tilbaketrekning kunne hatt som effekt at praten om henne stilnet, men sladderens fortsatte. En gang i løpet av det første halvåret de var gift, ble Hummel utnevnt til kaptein (LACH). Conradine Dunker hørte byens damer si med latter at "Fru Hummel er bleven Capitain" (Dunker 1909:368). Latteren var hånlig og ironisk, og det er tydelig at dam-

Fig 3: Vår Frelses Kirke i Christiania, hvor Lise Lachmann og Carl Hummel giftet seg i 1797 (Oslo Bymuseum).

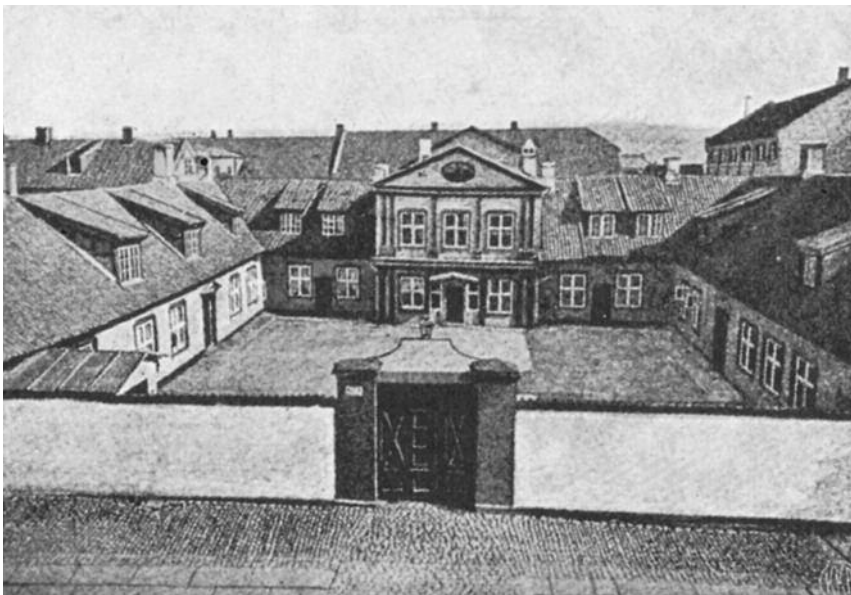
ene fant Lise latterlig. Antakelig mente de at Lise hadde presset på for at Hummel skulle bli forfremmet. I den betydningen kan kommentaren også ha vært en latterliggjøring av ham. Det var menn og ikke kvinner som skulle ha ambisjoner. Han fremstod dermed som en dott som uten en geskjeftig kone ikke hadde kommet seg opp og frem.

Etter en tid begynte Lise å vise seg på ball holdt av Hummels overordnede. Ballene var en mulighet til på ny å få innpass i det sosiale liv etter en tid i tilbaketrukkenhet. Her kunne hun etablere og fornye sine sosiale kontakter. Men her var det ingen som ville "se" henne, hun ble behandlet som luft. Conradine Dunker var selv til stede og skriver om Lise: "Hun som havde været en af de første Damer i Christiania, blev nu aldeles overseet, især af Damene" (Dunker 1909:368). Dette var "taktens tidsalder" og i en kultur hvor omgangstonen var høvisk, var det uhøflig å late som om man ikke la merke til en. "Især af Damerne" skriver C. Dunker, men hvorfor var spesielt damene så sinte? Lise var årsaken til at Carl gikk fra en forlovelse. En forlovelse var et løfte og kvinnene måtte

kjenne seg trygge på at løftet ble holdt. Det var usolidarisk av Lise å ta en annen kvinnes mann. Lise hadde nådd kvinnenes realiseringspotensiale som var mann, barn og eget hushold. Hun skulle ikke da ta fra andre kvinner muligheten til det samme. Lise framstår som aktiv og pågående i forhold til sitt eget kjærlighetsliv. Ved å insistere på ekteskapet var Lise nær ved å trække over normene for sømmelighet, og slikt møtte sjelden sympati fra medsøstre. Kvinnene vaktet de andres ære, like mye som sin egen (jf. Telste 1993:224). Muligens var kvinnene sjalu på Lise som hadde kapret en av de flotteste mennene i byen. De fleste kvinner fikk aldri muligheten annet enn i drømmene til å leve ut kjærligheten. Det kan være at de oppfattet det som truende at Lise og Carl viste at en kjærlighetsforbindelse var mulig. Det var avgjørende for mange kvinner å undertrykke kunnskap om en slik mulighet, ellers risikerte de å havne i den erkjennelse at deres underordning og selvfornektelse hadde vært forgjeves.

Isoleringen og utelukkelsen av paret tærte etter all sannsynlighet på forholdet. Hummel som før hadde vært i vinden, satt fast med en kone ingen ville vite av. Lise selv må også ha opplevd sin nye tilværelse som en grell kontrast til den gamle. Noen år senere overrasket en tjenestepike Carl idet han mishandlet Lise (Dunker 1909). Tjenestepiken ble kjøpt til taushet, men volden mot Lise fortsatte og ble kjent på byen. Hvorfor begynte Hummel å slå sin kone? Det finnes indikasjoner på at Hummel hadde tendenser til tøylesløs oppførsel. I 1799 ble han dømt til 3 mnd. festsarrest fordi han i to dager etter hverandre hadde "vært beskjenket og derunder utvist uanstendig og utilbørlig opførsel, begått uordener og utsvevelser" (Ovenstad 1948). Muligens kan noe av

Fig 4: Mangelsgården Storgt. 36, hvor Lise Lachmann var på ball . Foto: UiO

svaret ligge i forklaringen om at kvinner som er overlegne mannen verbalt og psykisk i noen tilfeller provoserer frem vold hos mannen. Både sosialt, økonomisk og kulturelt var Lise sin mann overlegen. I anfall av raseri og ydmykelse kan vold kan ha vært et middel til å nøytralisere hennes styrke og til å understreke at han var husets herre.

Sorti

Til slutt ba Lise Lachmann om separasjon. Det ble ordnet med en stilling for Carl Hummel i København, og paret levde etter dette hver for seg. Lise ble boende en stund i Christiania, men så tok pengene slutt. Selv om Lise og Carl levde fra hverandre, skulle han fortsette å forsure hennes liv. Det oppstod et rykte om at han var død, og det betydde at Lise kunne få tilbake enkepensjonen etter Willemsen. (Dunker 1909: 369). Ryktet viste seg å være falskt, og pensjonen ble nektet henne. Etter den ydmykelsen dro hun fra Christiania og slo seg ned utenfor Fredrikstad.¹⁰ Her livnærte hun seg ved å drive en form for pikeskole.

Lise Lachmann fikk fire barn: to jenter med Willemsen og en gutt og jente med Hummel. Den eldste datteren Anne ble sendt til Willemsens familie i Danmark, den andre, Wilhelmine, døde 10 år gammel. Sønnen Carl Antonio gikk inn i militæret. Datteren Betzi som hun fikk med Carl, vokste opp hos henne. I 1817 da Betzi var 20 år gammel, forelsket hun seg i en som giftet seg med en annen. I fortvilelse tok hun gift, men angret seg. En tjenestepike ble tilkalt og hjelp søkt, men det nyttet ikke. Betzi døde i Lises armer (Dunker 1909).

Lise Lachmann døde i 1823, 54 år gammel. I kirkeboken er hennes status kun "Kapteins Homels fraskilte Kone" (GLEM 3:215). Det står ingenting om at hun hadde stått på egne ben i over 16 år.

Lise Lachmann opplevde to ekteskap. Det første med magistratspresidenten var en sosial triumf. Vi vet ikke hvordan hun hadde det i ekteskapet med Willemsen, men når man ser hvor langt hun gikk for å få Hummel, er det mulig å anta at hun ikke ville la andre få bestemme i ekteskapsspørsmål en gang til. Det andre ekteskapet med den flotte Hummel var en romantisk triumf, men ble sosialt og menneskelig en katastrofe. Ryktet om at Hummel var død fikk henne til å ile til enkekassen. Det var en komplisert situasjon: Dersom mannen hun hadde kjempet så innbitt for å få hadde dødd, så ville pensjonen etter mannen hun var blitt "gitt" til reddet henne økonomisk.

Erindringen

Hun som sørget for at fortellingen om Lise Lachmann ikke ble glemt, var Conradine Dunker (1780-1866), en av Norges første kvinnelige memoarforfatter. Dunkers ry beror først og fremst på boken *Gamle Dage*. Boken er en samling tidsbilder, portrettkarakteristikker og anekdoter. Inn imellom forteller hun om seg selv. Conradine Dunker skrev fortellingen om Lise Lachmanns ca. femti år etter at den fant sted. Fortellingen er bare én blant mange historier og minner, og utgjør fem sider av en bok på over 400 sider. Conradine Dunker skrev ikke med tanke på utgivelse, men for familien. Foranledningen var et brev til broren som hun skrev for å fortelle om faren som døde da de var små. Conradine Dunker var en kvinne med sjeldne gaver og egenskaper, og brevet var et produkt av hennes eventyrlige hukommelse, fortellerevne og språklige eleganse. Familien insisterte på at hun skulle skrive mer, og i årene 1852-1855 ble erindringerne til (Lorenz 1996).

Conradine Dunker kjente Lise

Lachmann personlig og hadde sett hennes drama fra orkesterplass. I den tiden det hele utspant seg var Conradine gift med den 22 år eldre artillerikaptein Ulrik Aamodt. Kaptein Aamodt var Carl Hummels sjef og de omgikkes privat. På de overnevnte ballene i Mangelsgården hvor Lise ble frosset ut, hendte det at Conradine nærmest ble Lises gissel "Ved saadanne Leiligheter foreslog Fru Hummel mig at gaae med hende...." (Dunker 1909:368). Conradine ble også oversett fordi hun var ung, bare 17 år, og usikker. Forfatteren sier selv at hun var klar over hvor ubetydelig hun var sammenlignet med de andre fruene. Hun forstod og aksepterte at ingen snakket til henne (Dunker 1909:368).

Minnet om Lise Lachmann er levende gjenfortalt og godt komponert. Ser man nærmere på hvordan historien er bygd opp, er den til forveksling lik en komedie: Søstrene Lachmann er de utkårede piker, løytnant Hummel opptrer både som den gode hjelper og elsker i nød, mens konferensråd Lachmann hele to ganger er den gamle vriompeisen som motarbeider kjærlighetens sak. Komedistrukturen var noe Conradine Dunker hadde i ryggmargen ettersom hun var en av Christianias fremste skuespillere i nærmere 30 år. Borgerskapets amatørteaterklubb *Det dramatiske Selskab*, var en av grunnstenene i Conradine Dunkers liv: På scenen fikk hun realisert barndomsdrømmen¹¹, hun fikk utfolde sitt talent, hun høstet stor heder og hadde "mang en glad Aften og glemt alle Sorger" (Lorenz 1996:34ff). Forfatterens pasjon for teateret kan ha farget personkarakteristikene slik at de fremstår som mer stereotyp enn hva de var og gjort at historien er blitt retusjert noe. På den annen side er erindringer en genre som forsøker å holde fortolkningene på et så lavt bluss som mulig, fordi forfatteren står med egen per-

Conradine Dunker.

Fig 5: Conradine Dunker, etter en blyanttegning av sønnen Bernhard Dunker. (I: Dunker 1909)

son inne for bildet som dannes (Kondrup 1993). Conradine Dunkers hukommelse var god og hennes iakttagelsesesevne er berømmet av flere (Lorenz 1996). Selv erfarte jeg flere ganger at det hun forteller stemmer overens med opplysninger i skiftematerialet, kirkebøker og andre kilder.

Conradine Dunker gir inntrykk av å være tilskuer til Lise Lachmanns historie, men det viser seg å være en hel serie med paralleller mellom Lise og Conradines liv: Begge ble giftet bort til eldre, rike menn, begge ble frosset ut av "the establishment", begge ble velhavende enker i ung alder, begge drev pikeskole, begge mistet barn og

sist, men ikke minst, begge giftet seg andre gang basert på forelskelse og mot foreldrenes vilje. Conradine ble enke etter kaptein Aamodt i 1806, og før et år var omme giftet hun seg med bergassesor Johan Friedrich Wilhelm Dunker. Det manglet ikke på advarsler, og etter noen heftige år ble de innhentet av hverdagen. Johan Dunker forsøkte seg som fabrikant av krombaserte farger, men han mislyktes og stiftet stor gjeld. Formuen Conradine brakte inn i ekteskapet forsvant fort, og hun startet pikeskole for å skaffe penger. Johan Dunker var streng, hissig og til tider vanskelig å leve sammen med (Lorenz 1996:59). Conradine Dunker tok konsekvensene av sin selvvalgte kjærlighet, hun ble i ekteskapet og beklaget seg sjelden. Hun rettet seg alltid etter mannen og bar sine kors med usvikelig tålmodighet og pågangsmot. Med sin initiativsevne, flittighet og humør holdt hun familielivet oppe, og ble senere takket varmt av sine barn.¹²

Som de fleste andre som skrev, søkte Conradine Dunker mot identitet og forståelse for livets resultat. "Jeg skriver for å minnes de viktigste hendelsene i mitt liv. De er interessante for meg, de vil sikkert være det for barna mine" (fra Lorenz 1996:14). Conradine Dunker var i liten grad ute etter å belære, formane eller rettledet etterslekten. Går man fortellingen om Lise Lachmann nærmere i sømmene, kan man muligens ane en skjult agenda. Parallellene mellom Lise Lachmann og Conradine Dunker er så påfallende at erindringenenes adressater, familien, vanskelig kunne unngå å sammenligne de to. Da ser man at mens Conradine Dunker ble i ekteskap nr. 2, så brøt Lise Lachmann ut. Conradine Dunker fremhever overfor leseren at hun ble frosset ut fordi hun var ung og ubetydelig, underforstått at det samme ikke gjaldt for Lise Lachmann. Det er ikke

ofte Conradine Dunker er kritisk, men i Lise Lachmanns tilfelle sier hun: "Formuen var aldeles borte, og det er sandsynligt at hun ikke havde skaanet den mer end han" (Dunker 1909:369). Conradine Dunker var ikke årsaken til at hennes egen formue forsvant, og hun var ikke den som sløste. I sammenligningen med Lise Lachmann kommer Conradine Dunker best ut, og historien får på den måten en moralsk slagside. Mellom linjene kunne Conradines barn lese at selv om de hadde måttet tåle mye fra foreldrene, så var det de som hadde hatt det verre.

Avslutning

Lise Lachmanns historie kan skrives inn i den store og overgripende fortellingen om dragkampen mellom fornuft og følelser som fant sted på slutten av 1700-tallet.

Hennes historie handler om hva det kan koste å sette seg ut over konvensjonene. En annen interessant ting er glimtet av miljøet rundt Lise. Vanligvis er Christiania på 1700-tallet skildret med utgangspunkt i sine prangende og velbeslåtte sider. Dette var en tid da trelasten brakte mange penger til byen, noe som stimulerte til bygging av store hus, mye selskapelighet og et levende kulturliv (Collett 1893: 231ff; Schnitler 1911:5ff, Dunker 1909). Lises historie utspiller seg i dette Christiania-miljøet, men historien antyder dets mørke sider: familiekrangel, konemishandling, mobbing, svik og trakassering

Lise Lachmanns tragedie ble forelskelsen i Carl Hummel, men det ville være for enkelt å gi kjærligheten alene skylden for at det gikk galt. Hennes far hadde flere grunner til å være imot sin nye svigersønn, og det samme gjaldt byens damer vis-à-vis Lise. Noe kan antakelig tilskrives Lise Lachmanns stolte karakter og manglende dømmekraft i valg av mann. Hadde hun

blitt forsonet med faren og var ekteskapet med Hummel blitt lykkelig, kan det være at ting hadde stilt seg annerledes. Hun trer fram som en aktør i en kompleks situasjon med vekslende posisjoner, allianser, taktikker og strategier. De to mennene hun knyttet seg sterkest til gikk fra å være allierte til å bli motstandere. Faren stod ved hennes side under arveoppgjøret på Tøyen, men de ble bitre motstandere da hun giftet seg på nytt. Carl Hummel var hennes kampfelle mot faren, men til slutt kunne de ikke bo under samme tak. Lise Lachmann tapte, men hun var aldri et handlingslammet og passivt offer.

Lise Lachmann kunne ha valgt materiell og økonomisk trygghet. Istedet forsøkte hun å realisere de nye idealene for kjærlighet og ekteskap. Hun var ikke alene om å velge som hun gjorde. Både hennes søster og Conradine Dunker gjorde lignende valg, og med dem gikk det noenlunde bra.¹³ Innenfor en kultur finnes rom for en viss grad av individuell frihet til å tøyne normene, men det tillates ikke at man går utenfor. I en brytningstid er grensene uklare, og Lise Lachmann kom utenfor grensene for hva som kunne tolereres. Tiden var ikke moden for å akseptere en kvinne som på én gang var åpenlyst aktiv på kjærlighetsstien, valgte ektefelle under sin stand, var ulydig mot sin far og tok en mann fra en annen kvinne.

Fortellingen om Lise Lachmann er om en av de mange unge kvinner og menn som tok de første famlende skritt på veien mot å omsette teaterets og romanenes idealer til virkelighet. En lang vei å gå, og den skulle bli fullført av andre. Retten til selv å velge sin ektefelle tar vi i dag for gitt, men Lise Lachmanns fortelling viser at dens tidligere forkjempere risikerte å betale en høy pris.

Noter

1. Utgangspunktet for artikkelen er min hovedfags-

oppgave i etnologi: *Lise Lachmann og maktens relasjoner* fra 1999.

2. Statsarkivet i Oslo
3. Henrich Lachmann 1736/37-1797. Sønn av etatsråd, assessor og lagmann Andreas Lachmann og oldebarn av Anders Simonsen, en av Norges rikeste menn mot slutten av 1600-tallet. Morfaren var den kjente kommandør Iver Huitfeldt. Henrich Lachmann var oberstløytnant. I 1762 ble han amtmann i Stavanger, og fra 1768 i Fredrikstad og Smålenene. Gift med Margarete Schnell (Lise Lachmanns mor), datter av general Schnell ved Krigsskolen.
4. Som president for magistratet var Willemssen leder av byens fremste styringsorgan. Magistratet skulle ivareta byens ve og vel. Blant annet innvilget det borgerskap, bestemte normalmål og normalvekter på matvarer, førte tilsyn med eiendommer, ansatte nattemenn, bedemenn, vektere musikanter, kemnere m.m. Magistratet dømte i skifterett, brannrett og gjeldskommissjonen.
5. Blant dem var en av tjenerne på Tøyen, den 70 år gamle Søren Nielsen. Han hevdet å ha over 550 riksdaler til gode i lønn uten å kunne legge fram bevis. Historien fikk en overraskende utgang for han ble tilbudt 300 riksdaler for at han ikke skulle kunne mene seg forurettet (WILL:103). Dette er bemerkelsesverdig, for i andre saker kranget Lise på regningene, selv der motparten langt på vei kunne føre bevis. Det vi er vitne til er hvordan en gammel analfabet kall modig utfordrer noen langt over seg på rangstigen. Det gir et interessant innblikk i det hierarkiske samfunn.
6. Carl August Eugen Hummel, født ca. 1766 i Holsten. Gikk inn i militæret 17/1 1772. I 1788 var han sekondløytnant i København. Senere samme år ble han stasjonert i Fredrikstad. Han var i det ridende artilleri fra 1790, i 1791 var han på Kongsvinger. Fra 1796 ble han stasjonert i Christiania (Ovenstad 1948:492).
7. Christine Cold Rynning, f. i Vinger Prestegård 28/01 død 17/5 1806 på Bornholm. Gift 12/9 1798 med enkemann og fogd Fredrik Thaarup. De fikk 3 barn. Hennes foreldre var: sogneprest i Vinger Mentz Rynning 1721-1788 og Engelke Irgens 1740-1809. De hadde 10 barn, Christine var den yngste. Opplysninger afra Kari Sommerseth Jacobsen, Norsk kvinnemuseum, Kongsvinger.
Dr.med Bernt Godske Baumgarten.
8. Hedvig Margrethe Lachmann
9. Lise Lachmann ble antakeligvis født i Fredrikstad, og bodde der frem til familien slo seg ned i Christiania 1781. Muligens hadde hun bekjente, kanskje noe eiendom eller lignende, som gjorde det naturlig å reise dit.
10. Alt som barn skal hun ha drømt om å "blive Actrice" (Lorenz 1996:34)
11. Conradine Dunkers datter Vilhelmine, gift

Ullmann, forteller om moren i brever og erindringsboken *Fra tyveaarene og lidt mer*. Sønnen Bernhard Dunker holdt også mye av moren, og hun bodde hos ham i sine siste år (Lorenz 1996).

Grethe Lachmann var den heldigste av de tre i sitt valg av ektemann. Ekteskapet virket lykkelig og Dr. Baumgarten var en tid statsfysikus i Christiania. De flyttet senere til Danmark (Raft 1981:24). Grethe Lachmann ble aldri fri fra rykter som stilte henne i et tvilsomt lys. For mer, se Conradine Dunker kap. XVIII s. 366-370.

Litteratur og kilder

- Amundsen, O. Delphin 1927. *Tøien gaard*. Særtrykk av Aarsberetning for 1927 fra foreningen til Norske fortidsminnersmerkers bevaring.
- Amundsen, O. Delphi. *Samlinger til Christianias Løkkers og Lystgaardes Historie*. Manuskript. Oslo Bymuseum. s. 286-321.
- Berg, Arno 1968. "Den adelige sædegaard" Tøyen. I: *St. Halvard. Organ for selskabet for Oslo Byes vel* 46. årgang. s. 129-164, Oslo.
- Bjurman, Eva Lis 1998. *Catrines intressanta blekhet. Unga kvinnors möten med de nya kärlekskraven 1750-1830*. Stockholm/ Stehag: Brutus Östlings Symposium
- Collett, A. 1893. *Gamle Christiania-billeder* J.W. Christiania: Cappelens forlag
- Dunker, Conradine 1985 (1909): *Gamle dage. Erindringer og Tidsbilleder*. Utgitt første gang i 1871 i KBh. Ny fulstendig udgave med illustrationer, portrætter og oplysende bemærkninger ved amtmand Viggo Ullmann og arkivar Krog Steffens. Oslo: Forlaget ARS A/S Faksimileutgave red. Haaken A Christensen/Anne-Grethe Rønnow Jensen.
- Foucault, Michel 1995 (1976). *Seksualitetens Historie I. Viljen til viten*. Halden: Exil Forlag. Oversettelse, forord og etterord ved Espen Schaanning.
- Giddens, Anthony 1992. *Intimitetens forandring. Seksualitet, kærlighed og erotik i*

det moderne samfund. Oversat af Else Henneberg Pedersen. København: Hans Reitzels forlag.

- Kondrup, Johnny 1993. *Erindringens udveje. Studier i moderne dansk selvbiografi*. avhandling til den filosofiske doktorgrad. Odense Universitet.
- Kristiansen, Bjørn 1999. *Lise Lachmann og maktens relasjoner. En analyse basert på et skifte, Conradine Dunkers memoarer og Tøyen Hovedgård*. Hovedoppgave i etnologi. Universitetet i Oslo. Institutt for kulturstudier.
- Kulturhistorien. 1980. = *Norges kulturhistorie Bind 3 Fra forfall til ny vekst*. Oslo: H. Aschehoug & Co. (W. Nygaard) Hovedredaktører: Ingrid Semmingsen, Nina Karin Monsen, Stephan Tschudi-Madsen og Yngvar Ustvedt.
- Lorenz, Astrid 1996. *Forstandens lys og hjertets varme : Conradine Dunker og Vilhelmine Ullmann : kvinnesilhuetter i slektsramme* [billedredaktør: Brit Bergan]. Oslo: Aschehoug & Co. (W. Nygaard).
- Norsk Intelligenz-seddel n.29 1792. Nasjonalbiblioteket.
- Løfgren, Orvar 1985. Our Friends in Nature. Thinking with Animals in Swedish Culture. I: *Ethos 0 (0)* pp. 184 – 197.
- Ovenstad, Olai 1948: *Militerbiografier. Den norske hærs officerer fra 18 januar 1628 – til 17. mai 1814*. Oslo: Norsk slektshistorisk forening.
- Raft, Ellen Lachmann 1981. Lakkegaten og familien Lachmann. Noen glimt fra en Christiania-slekt 1675-1800. I: *Byminner nr. 1*, s. 7-27. Oslo Bymuseum.
- Sandmo, Erling 1998. Æren og den borgerlige offentligheten: en musikkhistorie. I: *Dugnad 2/3 1998* Volum 24. s. 7-31. Oslo: Novus forlag.
- Schnitler, Carl W. 1911. *Slægten fra 1814*.

- Studier over norsk Embedsmandskultur i klassicismen tidsalder 1814-1840.* Kristiania: H. Ascheoug & Co (W. Nygaard).
- Scott, H.M. (red.) 1995. *The European Nobilities in the Seventeenth og Eighteenth Centuries*. Vol. 1 og 2. London og New York: Longman
- Steinfeldt, Torill 1998. Uskyldig munterhed og landlig fornøyelse; eremitasjeliv og «garden parties» på norsk omkring 1800. I: Anne Scott Sørensen (red.) *Nordisk salonkultur. Et studie i nordiske skønånder og salonmiljøer 1780-1850*. s. 101-117. Odense: Odense universitetsforlag.
- Telste, Kari 1993. *Mellom Liv og lov. Kontroll av seksualitet i Ringerike og Hallingdal 1652 – 1710*. Universitetet i Oslo. Magistergradsavhandling i etnologi.
- Telste, Kari 1999. *Brutte løfter. En kulturhistorisk studie av kjønn og ære 1700-1900*. Avhandling for Dr. art-graden. UiO
- Ullmann, Vilhelmine 1903: *Fra tyveaarene og lidt mer*. Kristiania; Det norske aktieforlag
- Utrykte kilder**
- Kirkebøker:
 Glemmen Ministralbok 4. 1816-1834
 Oslo Domkirkes ministralbok 5. 1787-1806.
 Akershus slottsmenighet. Garnisonmenigheten Ministralbok 3 1777-1809.
 Statsarkivet Oslo, Aker sorenskriveri, skifteprotokoll Bok nr. 15:
 Skiftet etter Willemssen
 Skiftet etter Lachmann
- Forkortelser**
- DOM Oslo Domkirkes ministralbok 5. 1787-1806
 SLOTT Akershus slottsmenighet. Garnisonmenigheten Ministralbok 3: 1777-1809
 GLEM Glemmen Ministralbok 4: 1816-1834
 LACH Skiftet etter Lachmann. 1797
 WILL Skiftet etter Willemssen 1792